

Манол ПАНДЕВСКИ

**ЈАНЕ САНДАНСКИ —
ПОЛИТИЧКИ СТРАТЕГ И ОРГАНИЗАТОР НА МАКЕДОНСКОТО
РЕВОЛУЦИОНЕРНО ОСЛОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕЊЕ***

На 22. април годинава се навршуваат 70 години од убиството на Јане Сандански и по тој повод во нашата Република се одржуваат повеќе манифестации, па во тие рамки и јас ја исполнувам својата обврска, во најопшти црти и пред еден поширок аудиториум, да го отцртам делото и ликот на револуционерот од илинденската епоха Јане Сандански. Јас овој пат се определив да зборувам за Јане Сандански — политички стратег и организатор на македонското револуционерно ослободително движење, па ќе се задржам повеќе на она што значи суштествено, она што е мотивирачко и трајно значајно во мислата и делото на Сандански. И не толку на одделни биографски податоци и речење на факти кои главно се познати. На пошироката општествена јавност; на нашиот народ, Јане им е познат; за него пее народната песна; тој влегол трајно во народниот фолклор. Тој има добиено повеќе епитети што го красат еден народен предводник. Но сето тоа, јас во ова мое излагање, ќе го оставам за фолклорот, за песната, за преданијата кои се мошне живи и бездруго ќе продолжат да живеат. Ќе се задржам на она што веќе е најавено во насловот при изборот на основната тематика.

Во формирањето на Јане Сандански како револуционер, имаат извршено силно влијание, на почетокот од неговата кариера на општественик, прво, Гоце Делчев со кого Сандански прв пат се среќава во 1899 година, кога Гоце, како заграничен претставник и подвижен член на ЦК на ВМРО,

*) Реферат по повод 70-годишнината од убиството на Јане Сандански прочитан на XVII собрание на Сојузот на друштвата на историчарите на СР Македонија, во Струмица на 19 април 1985 година.

доаѓа во Дупница (денес град Станке Димитров) и тука престојува, работејќи во организирање на македонската емиграција во Бугарија. Овој, тогаш граничен град со Македонија, е преполнет со македонски емигранти, со бегалци, меѓу кои с и самиот Јане Сандански кој израснува во него. Со сигурност можеме да тврдиме дека тогаш немало покомплетен раководител од Гоце Делчев, кој би можел подобро да го информира Јанета за целите и стремежите на револуционерното движење. Понатаму, врз Сандански извесно влијание извршува Димо Хаџи Димов, кој исто така, е дете на македонски бегалци од Серско, кој израснува во Дупница и кој, уште како средношколец во Кустендилското Педагошко училиште, се свртува кон социјалистичките идеи и социјализмот воопшто. Д. Хаџи Димов рано израснува во социјалист и се формира како едно од најплодните и најизострените публицистички пера на македонското ослободително движење. Тие обајцата остануват соборци докрај — сè до насилната Гоцева смрт во 1903 година, а потоа и на Сандански во 1915 година. Но, кажувајќи го ова сакам веднаш да подвлечам дека Сандански влегол во револуционерното движење порано и во годината на неговото запознавање со Гоце, тој е веќе истакнат во движењето на македонската емиграција како високо изградена личност. Затоа, односите со Гоце не би требало да се сфатат како односи на револуционерен учител и исто таков ученик, туку како односи на другари и соборци на револуционерното поприште. Значајно е и тоа, што кога Сандански во април 1901 година преминува по првпат со мала чета за да работи во Серскиот округ, т.е. главно во реоните на денешна Пиринска Македонија, во нив уште пред тоа престојувал самиот Гоце Делчев, којшто ги поставил темелите на Револуционерната организација. Мошне значаен е и фактот што идејните погледи на Сандански не ги двоеја социјалниот и националниот момент на ослободителната борба на македонските народни маси. На прашањата на револуцијата тој им пристапува низ класната призма, и низ класниот пристап го бара решавањето на македонското прашање, а тоа рано и радикално го свртува кон организирање на најшироките народни маси во лицето на селанството и на пауперизираниите слоеви. Таквиот класен пристап кај него е извонредно изострен и тој постојано води сметка за него.

Тоа ќе му овозможи натаму да ги собере околу себе, да ги организира и да ги поведе во борбите народните маси во оние краишта во кои непосредно работи, па и многу пошироко од нив. Тој самиот во своите „Спомени“ што во 1904 година ги издиктирал, има речено дека, кога првпат влегол во пиринските реони за да агитира и организира, правилно се ориентирал спрема едно клучно прашање на секоја револуција — пра-

шањето на власта. Во своите „Спомени“ во еден момент ќе рече: „По првпат агитирав меѓу народот во смисла Револуционерната организација да се постави самостојно; населението да се почувствува послободно откако ќе се из земе од потчинетост на турската власт и, по можност, власта да се пренесе и концентрира во рацете на Организацијата, та населението на дело да види малце слобода“. На тој начин, тој веќе тогаш (1901), кога по налог на Гоце Делчев влегува со чета, ќе успее уште во тие години, па сè до убиството, длабоко да се всади во народните маси, и успешно да ѝ го оспорува на турската власт полниот суверенитет над тие потиснати маси од градот и селото. Преку револуционерните чети и мрежата од месни комитети, преку оружјето со кое успешно се служат; со помошта на власта што тие ја остваруваат *de facto*, Сандански успева да изгради паралелна власт, покрај турската. Во рамките на сè уште нелегитимизираната официјална власт, тој ќе им ја олесни и олеснува положбата на угнетуваните маси; ќе им овозможи релативна самостојност и малку слобода, за да се приврзат кон неа и натаму да се борат за неа, за нејзината конечна победа. Па и за сето наше револуционерно движење, особено од годините пред Илинденското востание, овој факт на делумно реализирана револуционерна власт е карактеристичен и извонредно значаен. И не само во Серскиот округ, туку насекаде, и особено во Западна Македонија, која трпеше поголеми зулуми, Организацијата создава своја вооружена сила, сопствена нелегална институција во лицето на четничката институција и на мрежата од комитети и судови, преку кои ја поткопува и изместува официјалната турска власт и врз нејзините делумни урнатини ја изградува сопствената револуционерна власт. Тоа, се разбира, можеше да стане во Македонија, во рамките на турската држава, која поради низа причини, не можеше да остварува полна контрола над докрај отуѓените македонски и други христијански народни маси, како што тогаш го имало тоа во правно стабилизираниите земји во Европа. За стратегијата на Сандански, за неговата натамошна активност, овој став е појдовен.

Јане Сандански, особено по смртта на Г. Делчев во 1903 година, натаму доразвива некои Гоцеви стојалишта, коишто кај Гоце се поумерено дефинирани. Така, Сандански, во 1905 година, во едно циркуларно писмо од окружниот до околските и други комитети, меѓу другото, подробно објаснува зошто тие комитети не смеат да го прифатат Б. Сарафов, којшто во тоа време, по Илинденското востание, сè повеќе сака да ѝ се наметне на Револуционерната организација и кој е предавник на едно внатрешно-врховистичко струење, за накрај да рече: „Македонија не треба да бара помош надвор од себе, туку во

самата себе. Нејзината слобода не ќе биде подарок, туку крвав откуп платен со илјадници жртви какви што ние дадовме и продолжуваме да даваме. Ова треба добро да се разбере и да се запамети“. Би се рекло дека овде е содржана цела стратегија, па дури и програма. Од оваа мисла зрачи едно повеќестрано согледување на севкупната констелација во која тогаш се наоѓа македонското револуционерно ослободително дело поставено под внатрешни и надворешни удари, и кое е постојано блокирано од семожни фактори и сили што се замешани во македонското прашање и го одржуваа фамозното статус-кво во Македонија. Затоа Сандански во новите провостанички услови ја одразува Гоцевата мисла која велеше дека „ослободувањето на Македонија лежи во внатрешно востание; кој проповеда поинаку, тој ги лаже и другите и себеси“. И додека Гоце ова го кажува воздржано за да поучи, кај Сандански тоа е речено со определена јасност и категоричност. Таквите погледи кај Сандански уште во тоа време имаат трајно значење, но во исто време беа проткаени и со едно профетство кое далеку засекува во иднината. Подвлекувајќи дека слободата на Македонија ќе дојде како крвав откуп со илјадници жртви, тој како да ги здогледува сите жртви што македонскиот народ ги даде и во Балканската војна, и во меѓувоенниот период, па и во последната војна. Тоа не е случајно пророштво, зашто доаѓа како логичен заклучок на една реално и трајно постојна констелација; доаѓа од Јаневото согледување на цела низа тешки околности кои ги задушуваат ослободителните напори на нашиот народ.

А сега да се задржиме на она што може да се нарече прашање на сојузници или поддржувачи на македонската ослободителна револуција. Како на тоа прашање гледаше Сандански? За секоја револуција ова прашање е извонредно значајно. Оние што го проучуваат овој период добро знаат во какви неповолни внатрешни и меѓународни услови и повеќестрани стеги се одвиваше нашето движење. И токму затоа, тоа бараше сојузници надвор од себе па и од Македонија. Но, не сојузници во лицето на влади и дворови или на разните буржоаски категории од што, во Бугарија на пример, се изроди она што значеше врховизам или неоврховизам, четнички интервенции во Македонија и слично. Кога сме на ова да напомним дека интервенцијата на врховистичките чети која почна во пролетта 1901 година, т.е. тогаш кога Сандански поминува со мала чета во Серскиот округ, таа интервенција е и почеток на она четништво за туѓа сметка, кое остави не само длабоки лузни и создаде тешки услови за развитокот на револуционерното движење, туку и го дискредитира нашето револуционерно движење пред европската јавност.

Но, да се вратиме на прашањето за сојузници. Одби-
вајќи ја дури и помислата за барање поддршка во официјални
фактори, нашето ослободително движење, низ акциите, во прв
ред на Г. Делчев и Ј. Сандански, се покажа сосема отворено
за остварување на врски и соработка со прогресивните соци-
јално-ослободителни и национално-ослободителни струи и дви-
жења и во Турција и надвор од неа, во соседните балкански
земји. Пред нас допрва стои задачата за откривање израсна-
тоста на свеста кај Сандански и кај другите револуционери, за
меѓузависноста и заемната условеност на македонското ос-
лободително движење со стремежите на овие други движења во
Турција и на Балканот. Во погледите на нашите револуционери
мошне јарко излегува на површина мислата дека разрешување-
то на македонското прашање во тогашните балкански консте-
лации уште како зависи од политиката на околните буржоас-
ки држави, па затоа тие своите погледи и акции ги насочуваат
кон фаќање врски и барање поддршка од прогресивните дви-
жења, а тоа се во прв ред работничките и социјалистичките
движења во балканските земји и национално-ослободителни-
те движења во Турција. По иницијатива и со залагање на Гоце
Делчев и Горче Петров, уште далеку пред Илинденското вос-
тание, нашето движење успеа да воспостави врски со ерменското
ослободително движење во Турција. Малку подоцна доаѓаат
обидите и напорите да се фати врска за да се придобијат за
македонската кауза европската прогресивна и социјалистич-
ка јавност. Моите истражувања во Париз, на пример, открија
не само многу сличности во погледите, туку и непосредно анга-
жирање на француските социјалисти на страната на македон-
ското ослободително дело.

Понатаму, уште во времето на Гоце Делчев, поточно поч-
нувајќи некаде од 1901 година, и Јане Сандански и други ре-
волуционери, се ориентираат кон поврзување, соработка и ба-
рање поддршка од некои струи на бугарското социјалистич-
ко движење и тоа не толку кон партијата на тесните соци-
јалисти на Димитар Благоев која и немаше многу слух за важ-
носта на овие прашања. Но, во бугарската социјалдемократи-
ја постоеше една јака струја предводена од Н. Габровски, Н.
Харлаков, П. Делирадев и други, а коишто подоцна и се раз-
идоа со Д. Благоев, и со кои Сандански, по смртта на Гоце
Делчев, ќе продолжи да соработува, поточно тие ќе соработу-
ваат со него, зашто јасно согледуваа дека од текот и исходот
на македонското прашање, многу ќе зависат и демократ-
скиот развој во секоја балканска земја и меѓубалкан-
ските односи во целост. Во таа смисла мошне индикативен е
еден документ, кој е краток но многу кажува, и под кој стои

потписот и на Јане Сандански. Веќе во 1900. година, кога Јане сè уште е активист сред македонската емиграција и како делегат од Дупница учествува на годишниот т.н. македонски конгрес во Софија, една група од дваесеттина делегати (Сандански, Горче Петров, Михаил Герциков, Никола Малешевски и други) објавуваат една куса декларација со која ја декларираат потребата од „пропагирање сред соседните балкански народи на вистината дека македонската кауза е чисто цивилизациска кауза и дека нејзините дејци се борат против чие и да е туѓинско потисништво“.

Декларацијата е кратка но сосема јасна. Со неа ја искажуваат намерата за фаќање врски, во прв ред со бугарското, но исто така и со српското општествено мислење, во лицето пред сè на демократската и социјал-демократската прогресивна јавност. Ако Сандански го следиме во таа посока лесно ќе можеме да си ја објасниме и неговата брза преориентација за соработка со младотурците во 1908 година, кога тој низ оваа соработка практично го разрешува прашањето на сојузниците на македонската револуција. Но тука веднаш е потребно едно доизјаснување: Сандански и санданистите, како ретко која друга од оние групи и струи кои искрено ја прифатија подадената рака на младотурците, и натаму остануваат со својот изострен осет и со нервот на изградени револуционери, за да не дозволат опортunistички да се стопат со младотурците, туку да си ја зачуваат сопствената сомостојност како организација и како акција, во однос на самите младотурци. На тој начин Сандански и соработува со нив, па во 1909. година, поставувајќи се на чело на 1.200 македонски доброволци и учествува во задушпувањето на султанската контрареволуција во Цариград и придонесува да се спаси младотурската револуција. Но таа соработка не е безусловна, таа допира до јасно поставени граници, зашто, во истово време, настапува и како конструктивна опозиција спрема младотурците барајќи од нив разрешување на низата актуелни проблеми кои тогаш ја потресуваат Македонија.

Револуционерната стратегија на Сандански може да ја согледаме и по прашањето на востанието во 1903 година. На почетокот од 1903 година, кога се поставува прашањето за кревање на востанието во истава таа година, тој е сосема на јасно дека ова востание не ќе донесе резултати кои ќе можат да ги оправдаат жртвите и чинот на востанието. Затоа тој го прима не само со резерви, туку и со големо незадоволство, соопштените од Солун за тоа дека ЦК на ВМРО, преку познатиот јануарски конгрес, веќе донело одлука за кревање на востанието. Сандански не го исклучувал востанието, но при тогашните услови на колку-толку стабилна турска власт, која навис-

тина постојано е во криза но кулминацијата сè уште не настапила, сака да ги зачува силите на револуцијата од погроми, и во исто време да ги држи околу себе и со себе, сè до оној неизбежен момент кога ќе настанат решителните моменти и разврската. А тие дојдоа само по пет години, одн. во 1908 година. И доколку Револуционерната организација во 1903 година така се поставеше спрема прашањето на востанието, и во 1908. година настапеше како единствена организација со сопственото оружје и со изградени кадри, можеме основано да претпоставиме дека ни младотурците не ќе можеа толку лесно да ги покажат ветувањата што на почетокот од кризата обилно ги даваа. Меѓутоа, до 1908 година Македонската револуционерна организација беше разбиена и во голема мерка потисната и тоа благодарјќи во прв ред на поразот што го претрпе со задушеното востание.

Кога зборуваме за политичката стратегија на санданистите, па и пошироко — на македонската револуционерна левица, од значење е уште една размисла што ја наоѓаме на страниците на „Револуционерен лист“, орган на ВМРО, редактиран од Димо Хаџи Димов. А таа гласи, дека „во определени услови е многу полесно да се победи и да се извојува слободата, одошто да се брани и одбрани таа слобода. Историјата, се вели таму, е полна со такви примери“. Таа упатува кон заклучокот за длабокото познавање на минатото на општествениот развикот и посебно на историјата на револуциите. Се знае, дека таа е уште појасно искажана кај В. И. Ленин. Таа е актуелна и денес.

И токму во врска со таквото сознание за можноста и да се прокоцкаат и борбата и резултатите од револуцијата, стои често цитираното искажување на Сандански во 1903 година кога во Пирин се среќава со функционери на Врховниот комитет чишто чети доаѓаат и тие да учествуваат во востанието. Тогашниот секретар на Врховниот комитет Георги Белев, по сведочува дека во јавните диспути што тогаш пред построените четници ги воде, Сандански рекол: „Ние не сакаме да ја замениме турската империја, турските султани со други такви, па ни со бугарската тиранија и бугарскиот кнез. Ние се бориме Македонија да биде автономна, независна, слободна — Македонија на Македонците. Ако ги пуштевме вашите другари-офицери во Македонската револуционерна организација, тие ќе ги имаа во своите раце четите, бојните јадра, Организацијата и по таков начин, при една ослободена Македонија тие ќе му наложеа на македонското население, тие ќе му диктираа да бара присоединување на Македонија кон Бугарија како што стана со Источна Румелија во 1885 година. Ние ја мислевме погачата, вие ќе ја јадевите“. Да додадам уште, дека

Сандански ги укорил четниците, главно македонските доброволци, кои дошле под команда на врховистички офицери, дека носеле војнички униформи, бугарски знамиња и белези, кои, како што рекол, „се симболи на Бугарија, а не на Македонија“ и побарал да ги извадат лавчињата од капите. Сето тоа говори дека Сандански спроведува позитивна програма на мобилизација на силите, позитивна во смисла што таа не нуди само рушење на османлиската власт, туку и обезбедување за себе, уште во текот на борбата, на такви позиции во револуцијата, што ќе ја обезбедат и автономијата на Македонија. За него е повеќе од јасно дека не е доволно борбата да се води само за отстранување на турската власт, туку и за нејзино заменување со македонска, утредента по повлекувањето на султанските органи на власта. Доколку им се дозволило, како што тоа го барале Цончев, Сарафов и други, влегување на врховистички офицери во Македонија, за тие да располагаат со живата сила и со оружјето, со еден збор, со материјалната сила на Организацијата, тоа би значело однапред да се смета со прокоцкувањето на револуцијата и откажување од автономијата. И затоа Сандански е консеквентно доследен во тоа дека токму македонските револуционери и нивната Организација се материјалната сила која по рушењето на султанската власт ќе се појават како реално присутен и самостоен фактор кој го докомплетира својот суверенитет во земјата и ќе бара меѓународен легалитет на новата автономна држава. Единствено кај Сандански оваа стратегија на изградување на новото и своето, паралелно со рушењето на старото и туѓото, е покрената до степен на фундаментален принцип од кој нема отстапување. А отстапувањата од овој принцип во некои други окрузи и делови на Организацијата, беа толку големи и кобни што самите тие ја туркаа ситуацијата кон војна, а земјата кон делба.

Ваквата стратегија, заедно со врастувањето на Сандански во народните маси; потоа, одличната организација, и повремени-те чистења на теренот од секакви агентури — турски, бугарско-врховистички, грчко-андартски — му овозможиле да опстојува во едни тешки времиња за да продолжи да се бори. Ние дури можеме и да се запрашаме за тоа дали социјалното ослободување на народните и пред сè на селанските народни маси преку разрешување на аграрното, даночното и другите слични проблеми за коишто се залагал Сандански, се само прашања на стратегијата, а во колкава — на остварување на целта, пред сè на национално-ослободителната цел на движењето. Ако ова прашање се набљудува од гледиште на спроведување на аграрна и буржоаско-демократска револуција каква што во Турција никогаш не била извршена, тогаш победата на таквата револуција е и цел на движењето, зашто таа бара искоренување на феудалните остатоци и упатување на земјата по патот

на непречен капиталистички развиток. Тоа, значи, е и цел, зашто ја претставува социјалната и економската страна во ослободителниот чин на револуцијата. Во една друга насока гледано, националниот аспект во ослободителниот чин на таа иста револуција ја сочинува борбата за извојување на македонска држава во вид на автономија или обласна самоуправа. Македонската држава е другата цел во програмата на Сандански. Но во исто време, барајќи ги главните носители или основната војска на револуцијата и наоѓајќи ги нив во лицето на селанството и на пауперизираниите градски слоеви (иако некогаш не се откажал од привлекување и на поимотни слоеви), Сандански, од целта создава и политичка стратегија, зашто се наслонува, во прв ред, врз тие и таквите народни маси. Целта и стратегијата тој ги доведува до дијалектично единство.

Во врска со ова мошне индикативна е една опсервација на грчкиот конзул во Серес од 1909 година, некој си Антониос Санктурис, кој, меѓу другото, во Атина известил: „Ако Сандански успее да го разреши селанското прашање во Македонија, со самото тоа тој ќе го подготви конечното разрешување и на македонското прашање“. Тој го нарекува овој план на Сандански „сатански план“ — сатански, се разбира, за аспирациите на Грција за територијално проширување кон север. Од интерес ќе биде да споменеме уште дека, на сите конгреси и собири на Народната федеративна партија во 1908, 1909 и 1910 година Сандански редовно бил избран за претседател на оние комисии кои подготвувале резолуции за селанското и аграрното прашање. Па и во 1909 година, кога, по онаа интервенција со македонските доброволечки одреди останува во турската столица уште десетина дена и разговарал со великиот везир Хусеин Хилми Паша, Сандански побарал итно регулирање на односите со чифлик-сајбиите, зашто „селаните сè уште биле во ропска положба спрема беговите“. Да додадам дека Сандански бил единствениот предводник во нашето револуционерно ослободително движење, кој си изборил право да преговара со турски државник за разрешување на акутните прашања на Македонија, а на Хилми Паша в лице му ја фрлил горчливата вистина: „Со вашата политика на централизам вие ѝ го копате гробот на Турција“. Само тој можел така да разговара со еден турски великодостојник.

Јане Сандански го красат и други лични особини, меѓу кои е и она за вербата во ослободителните сили на македонскиот народ, па макар тоа ослободување и да не дојде додека е тој жив: „Јас не очекувам скорешно ослободување на Македонија. Тоа може и да не дојде до моите дни, но јас сакам да го зачувам народот и да го организирам, и ако тоа стане

тој и без мене ќе си ја извојува слободата“. Тоа го рекол во ноември 1907 година, кога почнува балканската војна, иако многу и со право е загрижен за иднината на Македонија, тој ја зачувува вербата во ослободителните сили на својот народ. Неговиот познаник, истакнатиот руски публицист и прв Јанев биограф, Василиј Водовозов, за годината 1912-та го запишал ова: „Сандански формира посебни одреди под своја команда со кои се бореше против Турците, а на страната на Бугарија, но не откажувајќи се од принципот Македонија на Македонците и не губејќи ја надежта дека иднината ќе му даде можност и да го оствари овој принцип“.

Кон крајот на ова излагање се задржувам уште на едно искажување од 1907 година, а кое значи релевантна констатација за национално-политичката израснатост на македонскиот народ, така како што ја согледал Јане Сандански, Пред еден поширок аудиториум, при едно советување одржано во Софија, Сандански морал да одговори на низа поставени прашања. Стефан Кемилев, еден од учесниците, го пренесува следниов одговор на едно од поставените прашања: „Тој (Сандански) објаснуваше во општи црти, дека треба да се работи за буђење свеста на народните маси дека се тие самостоен народ, дека имаат право на слободен живот и дека треба да се борат за извојување на својата слобода без да се потпираат на туѓа помош, зашто оние кои би дошле да ги ослободат (од Турците), ќе дојдат всушност да ги поробат“.

Очигледни се две работи: прво, дека Сандански сам и по сопствен пат дошол до заклучок, дека во случајов, се работело за одделен и веќе формиран македонски народ и второ, дека тој нема никакви илузии за балканските „ослободители“ па настојува сопственото сознание да им го пренесе и на народните маси за да ги растера „густите магли“ во коишто пропагандите ја обвиткуваат народната свест, експлоатирајќи ги неговите антитурски ослободителни напори и стремежи. Се, разбира, тој на прашањето за народносна самостојност му приоѓа од подруг агол; не како лингвист или етнолог, т.е. не како научник, каков што беше на пр. К. П. Мисирков, туку како долгогодишен политички предводник во борбата на неколку фронтови и против повеќемина непријатели. Кај нас сè уште не е дооценето како што треба значењето на свеста за посебноста на македонските национални интереси кои стоеле наспроти завојувачките планови и активности од балканските големодржавни централи. Јас лично, како историчар, на политичките појави и процеси, за таа свест многу држам зашто неа ја сметам за еден од темелниците коишто и тогаш и подоцна, извонредно многу ќе придонесат за докомплетирање и за целосна победа на македонската национална свест. И овде, Сандански, про-

фетски предупредува на скорешната иднина, но неговото профетство се засновува врз проценката на реалните односи на силите што учествувале во македонското прашање.

И токму затоа што Сандански по 1903. година сè повеќе се наложува во нашето движење како голем револуционерен стратег и организатор; дека се бори, преку раскинување на онаа блокада, за проширување на своето влијание и во другите предели на Македонија, тој се наоѓа многупати на удар на платени убијци. Во 1905 година против него поаѓа големата чета на капетанот Ј. Стојанов која е поразена кај селото Кашина; потоа во 1908. година, кога е ранет во Солун; во 1909 година — ранет повторно во Солун и на крајот, во 1915 година, кога не успева да го одбегне подмолниот куршум. Наивно е да се мисли дека е тоа одмазда за убиството на Б. Сарафов и И. Гарванов, софискиот наредбодавен центар не одгледувал некакви морални скрупули и сентимални обврски спрема двајцава убиени во Софија за да се јави во улогата на судија кој дели правда.

Обично се вели, а современиците посведочуваат, дека Сандански бил убиен во 1915 година затоа што повторно се активирал во политичките борби и веќе подготвувал удар против монархиската институција и царот Фердинанд. Овие сведоштва треба да се прифатат како точни зашто еден Герџиков, Делирадев и други со кои тој соработувал тогаш, не би кажале нешто што не е вистина. Но треба да се мисли и на еден друг факт, имено, дека во пиринскиот дел на Македонија Сандански го задржал не само влијанието, туку и политичката контрола над населението со помошта на оние кадри што во текот на две децении ги однегувал и љубоморно ги чувал.

Во Софија добро знаеле дека, додека Сандански е жив, тие не ќе можат да ја наложат целосно и суверено сета своја власт во овој македонски крај, како што пред нив и младотурците не успеале тоа да го постигнат во пиринските предели на Македонија.

На крајот одделувам неколку зборови за човечкиот лик и особини на Сандански. Можат да се набројат со десетици советувања, конгреси, собири на кои тој најтолерантно настапува. Ниедна позначајна одлука не е донесена без консултации и согласност со соработниците. Па откако одлуката е донесена таа станува заедничка и задолжителна за сите. Тоа е тој познат принцип на демократскиот централизам. Неговите соборци тврдат дека на конгресите тој умеел секогаш да го ислуша највнимателно и дури потоа да си го каже мислењето. Сандански е човек со вредно и упорно култивирано чувство за колективност во работата, кој не постапува поинаку, освен рамноправно и заеднички со другите па макар колку

и да е блескав ум. Инаку, повеќемина современици тврдат дека тој имал извонредно прониклив ум, адаптивност, брзо реагирање и приспособување кон секоја нова ситуација, но не изневерувајќи ја генералната посока. Споменатиот В. Водовозов е изненаден со колкава брзина Сандански политички се ориентирал во сложената ситуација што се создава со Младотурската револуција.

Во исто време Сандански е извонредно скроман човек. По 1909 година тој главно живее во Мелник; често пати се повлекува во Роженскиот манастир, каде што денес му е гробот; живее со сестра си; си ја заработува живеачката. Тој е аскетски строг, прво спрема себе си, а потоа истото го бара и од другите. Сандански е харизматична личност која е во состојба да плени; да ги повлече другите по себе, да инспирира и да ги поведе луѓето во една исцрпувачки тешка и долготрајна борба, која завршува со неговото убиство и со ликвидацијата на сите негови соборци од Серскиот револуционерен округ. И не само на нив. Ете зошто ние ја чувствуваме и оваа годишнина со таков пиетет спрема Сандански, а наша должност е и натаму да ги истражуваме и да ги популаризираме неговото дело и неговата личност. Ние веќе и до сега постигнавме завидни успеси.

Manol PANDEVSKI

JANE SANDANSKI — POLITICAL STRATEGIST AND ORGANIZER OF THE MACEDONIAN REVOLUTIONARY LIBERATION MOVEMENT

S u m m a r y

Jane Sandanski concerning the questions of Revolution has chosen the class access in the struggle solution of the Macedonian question. It will enable him to collect around him and to organize the people's masses in their liberation struggle. Sandanski, through the revolutionary detachments and the net of local committees, succeeded in building a parallel authority, besides the Turkish, extenuating the situation of the oppressed masses.

Regarding the question of allies of the Revolution, Jane Sandanski rejected even the idea for acquiring a support with the Balkan governments and courts, or in various bourgeois categories, Jane Sandanski same as Goce Delčev was looking for connections and collaboration only with the progressive socio-liberation and national liberation currents and movements in Turkey and outside it with the neighbouring countries in the Balkans.

The revolutionary strategy of Sandanski could be seen also from the question concerning the uprising of 1903. He is quite convinced that this uprising will be with no results and would not justify the victims. Sandanski in his strategy does not exclude the uprising, but taking into consideration the circumstances in the Turkish Empire, he wanted to keep the forces of the Revolution from great defeats up to that moment when there will be crisis with the Turkish authority.

Sandanski is consequently persistent in confirming that the Macedonian revolutionaries and their Organisation were the material force which after the failure of the Sultan's authority will appear as a really present factor which will come to the autonomy of Macedonia. This strategy of building of new and own, only with Sandanski, paralelly with the failure of old and strange, arised up to an extent of a fundamental principle.

In regard to the national political education of the Macedonian people Sandanski on his own came to a conclusion that in this case it concerned a separate Macedonian people. With Sandanski, at the same time there are no illusions for the purposes of the Balkan „liberators” and tended to transit his own knowledge to the masses.